

Radosław PACUD*

Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych

1. Wprowadzenie

Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych ma zakres tematyczny, który może być różnorodnie definiowany, a przez to niejednolicie używany w jurysprudence. Ów zakres tematyczny (pojęciowy) zależy od liczby oraz rodzajów ubezpieczeniowych ryzyk socjalnych oraz uprawnień i obowiązków określanych przez obowiązujące prawo ubezpieczeń społecznych dla podmiotów z niego korzystających lub finansujących ubezpieczeniową ochronę oraz podmiotów udzielających takiej ochrony. Celem opracowania jest określenie rozumienia przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych, co wymaga poczynienia wstępnych założeń, a następnie podjęcia próby wskazania tego przedmiotu. Poruszenie takiego tematu jest niezbędne do zaakcentowania wyodrębnienia dziedzinowego prawa ubezpieczeń społecznych. Zakreślanie przedmiotu tej dziedziny prawa nie podważa sensu stosowania systematyki prawa uwzględniającej łączność funkcjonalną szerszej grupy przepisów, których przedmiotem jest także ubezpieczeniowa metoda ochrony ryzyk socjalnych w ramach koncepcji prawa zabezpieczenia społecznego czy też prawa socjalnego.

Identyfikacja i charakterystyka przedmiotu tematu niniejszych rozważań wymaga rozróżnienia pojęć „przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych”, „przedmiotu stosunku prawnego ubezpieczenia społecznego”, jak również „przedmiotu ubezpieczenia społecznego”. Każde z tych pojęć posiada własny zakres przedmiotowy i rozumienie rozpatrywane odpowiednio z perspektywy systematyki prawa, teorii stosunków prawnych oraz teorii ubezpieczeń, w tym teorii ubezpieczenia społecznego. Wszystkie jednak przyczyniają się do wzajemnego zrozumienia.

Nawiązując do znanych definicji ubezpieczenia społecznego, przedmiotem prawa ubezpieczeniowego wstępnie wydają się unormowania prawne asekuracji przed stratami wynikającymi z działania ryzyk losowych za pomocą składki ubezpieczeniowej, która warunkuje nabycie prawa do świadczeń i określa

* Katedra Prawa i Ubezpieczeń, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, e-mail: radoslaw.pacud@ue.katowice.pl.

rozmiary świadczeń¹. To zwarte ujęcie C. Jackowiaka – właściwe dla szerokiej koncepcji ubezpieczeń – warto uzupełnić przez definicję W. Szuberta, który postrzegał ubezpieczenia społeczne jako system zagwarantowanych ustawowo i związanych z pracą świadczeń o charakterze roszczeniowym, pokrywających potrzeby wywołane przez zdarzenia losowe lub inne zrównane z nimi zdarzenia, spełnianych przez zobowiązane do tego instytucje². Powstaje pytanie, czy rozumienie przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych powinno być postrzegane nieco inaczej niż w definicjach określających przedmiot ubezpieczeń społecznych. Dobrze wyczuwał to T. Zieliński, który myśląc o definicji prawa ubezpieczeń społecznych, podkreślał, że mamy tu do czynienia z systemem norm, a nie systemem świadczeń³, do których bezpośrednio odnosił się Szubert. Realizacji celów opracowania towarzyszą wątpliwości autora, czy przedstawić je według dyskusji o rodzajach ubezpieczeń społecznych oraz ryzyk ubezpieczeniowych asekurowanych przez ubezpieczenia społeczne, czy też zmierzać ku lepszemu zrozumieniu pojęć i badaniom teoretycznoprawnym. Większe znaczenie planuje się nadać temu drugiemu zadaniu.

2. Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych jako podstawa wyodrębnienia dziedzinowego prawa ubezpieczeń społecznych

W literaturze spotyka się różne bardziej naukowe lub popularnonaukowe definicje wyjaśniające istotę prawa ubezpieczeń społecznych, od czego trzeba zacząć, by wskazać bardziej precyzyjnie jego przedmiot. Czasami mówi się o przedmiocie jako o zbiorze przepisów regulujących świadczenia realizowane metodą ubezpieczeniową (T. Zieliński) lub zbiorze ustaw regulujących materię ubezpieczeń społecznych (I. Jędrasik-Jankowska). Opierając się na formalnym rozumieniu prawa, należałoby raczej zaakcentować, że prawo ubezpieczeń społecznych to zespół norm prawnych wywodzących się z grupy przepisów ustawodawstwa, umów międzynarodowych oraz aktów prawa europejskiego odnoszących się do zadań, kompetencji, praw i obowiązków z zakresu zabezpieczenia społecznego realizowanego metodą ubezpieczeniową. Wśród tych przepisów odnaleźć trzeba te grupy podstaw normatywnych, które w sposób generyczny odnoszą się do przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych. Można go definiować, kierując się rodzajami ubezpieczeń społecznych, typami świadczeń ubezpieczeniowych z zakresu ochrony ubezpieczeniowej czy też ryzyk ubezpieczeniowych.

Łącząc przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych z określonym typem unormowań tworzonych jako efekt polityki prawa oraz metodą i procesami zarządzania ryzykami ubezpieczeniowymi poza rynkiem ubezpieczeniowym, jak również podkreślając społeczną doniosłość przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych oraz prakseologię działania państwa wobec społeczeństwa, które wymagają

¹ C. Jackowiak, *Prawo pracy*, t. 2, cz. 2, Poznań 1964, s. 103.

² Zob. W. Szubert, *Ubezpieczenie społeczne. Zarys systemu*, Warszawa 1987, s. 47.

³ Por. T. Zieliński, *Ubezpieczenie społeczne pracowników*, Warszawa–Kraków 1994, s. 51.

ogólnospołecznego udziału oraz akceptacji ubezpieczenia społecznego, należałoby przyjąć, że przedmiotem prawa ubezpieczeń społecznych są unormowania prawne publicznego i społecznego zarządzania grupą ryzyk socjalnych na zasadach ubezpieczeniowych. Pójście w takim kierunku badawczym wymagałoby jednak istotnego wykroczenia poza zakres analizy teoretycznoprawnej. Pozostajemy przy tym, że zastosowanie zasad ubezpieczeniowych w prawie ubezpieczeń społecznych uwypukla w definicji przedmiotu tego prawa rolę stosunków prawnych, funduszu ubezpieczeniowego oraz świadczeń ubezpieczeniowych⁴.

W literaturze prawniczej często podkreśla się, że prawo ubezpieczeń społecznych stanowi odrębną gałąź prawa ze względu na przedmiot regulacji prawnej. Normy tej dziedziny zostały wyodrębnione z systemu prawa pracy głównie z uwagi na objęcie ubezpieczeniem społecznym grup niepracowniczych, tj. rzemieślników, rolników, twórców⁵. Współcześnie podaje się wiele argumentów za odrębnym traktowaniem przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych i prawa pracy⁶, z czego najważniejszy wydaje się odmienny cel i przeznaczenie stosunków prawnych z tych dziedzin – dla prawa ubezpieczeń społecznych charakterystyczne jest finansowanie i udzielanie świadczeń w razie niemożliwości zarobkowania, a dla prawa pracy ekwiwalentna wymiana pracy za wynagrodzenie⁷. Uznaje się, że prawo ubezpieczeń społecznych nie dysponuje odrębną – jemu tylko właściwą metodą kształtowania stosunków społecznych stanowiących jego przedmiot. Takie postawienie sprawy osłabia autonomię prawa ubezpieczeń społecznych i jest efektem pułapki dwubiegunowego ujęcia metod władczych oraz metod niewładczych regulacji prawnej. Dlatego warto przypomnieć, że w przypadku dziedzin nieposiadających własnej metody regulacji prawnej wskazane jest korzystanie w badaniach z podziału na metodę prywatnoprawną oraz metodę publicznoprawną⁸ oraz ustalanie cech publicznoprawnych i cech prywatnoprawnych, jakie niewątpliwie można odnaleźć w obrębie przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych, i zamknięcia się w paradygmacie władczej i niewładczej metody regulacji prawnej. Odkrywanie cech, względnie szczególnych właściwości przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych podkreśla jego odrębność od innych dziedzin prawa. Trudno w niniejszym opracowaniu przeprowadzić analizę tej tematyki, choć można spróbować ograniczyć się do krótkiego wskazania charakteru stosunków prawnych tworzonych przez prawo ubezpieczeń społecznych, z uwagi na ich wpływ na definiowanie przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych.

⁴ Zgodnie z definicją T. Zielińskiego, *op. cit.*, s. 52, prawo ubezpieczeń społecznych to ogół norm regulujących stosunki nawiązywane obowiązkowo w celu dostarczania obywatelom (ubezpieczonym) ze specjalnego funduszu publicznego świadczeń na zaspokojenie potrzeb z tytułu określonych zdarzeń losowych.

⁵ *Ibidem*, s. 67–68.

⁶ D. Dzienisiuk, *Prawo pracy a prawo ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 2016, s. 77–78.

⁷ K. Antonów, [w:] *Prawo pracy i ubezpieczeń społecznych*, red. K.W. Baran, Warszawa 2015, s. 669.

⁸ K. Opalek, *Problemy metodologiczne nauki prawa*, Warszawa 1962, s. 180; H. Rot, *Jedność i podziały systemu prawa socjalistycznego*, Wrocław 1971, s. 74 i n.

Zdaniem Zielińskiego charakterystyka zobowiązaniowa stosunków ubezpieczeń społecznych miała być swoistą pieczęcią autonomii prawa ubezpieczeń społecznych, dawać przesłanki do wykładni tej dziedziny jako samodzielnej, a w przeciwieństwie do prawa administracyjnego – stwarzać przez to lepszą ochronę pozycji socjalnej z racji ustabilizowanej treści stosunku ubezpieczeniowego. Podejście takie, współcześnie popierane przez K. Antonowa⁹ czy też autora opracowania, dawało przesłanki do ochrony praw nabytych, ograniczając regres ochrony socjalnej w prawie ubezpieczeń społecznych, nie tylko w oparciu o zasady konstytucyjne, ale i ubezpieczeniowy charakter przedmiotu ubezpieczenia społecznego, który domagał się, aby wykonywanie zaciągniętych zobowiązań odbywało się zgodnie z ustaloną treścią skonkretyzowanego stosunku ubezpieczenia.

Biorąc pod uwagę opinie różnych autorów oraz zróżnicowane perspektywy badawcze prawa ubezpieczeń społecznych, trzeba zauważyć, że jego przedmiot może stanowić podstawę do wyodrębnienia samodzielnej dziedziny albo jedynie zbioru norm prawnych w ramach podgałęzi innej dziedziny prawnej. Prawo ubezpieczeń społecznych traktuje się także jako część prawa socjalnego, które łączy prawo zabezpieczenia społecznego, w tym prawo ubezpieczeń społecznych, z przepisami o przeznaczeniu socjalnym. Duże znaczenie rozwiązań ubezpieczeniowych w polskim porządku krajowym prawa socjalnego skłania do mówienia o jego części ubezpieczeniowej i części pozaubezpieczeniowej. Tak samo nazwane części można wyróżnić w ramach prawa zabezpieczenia społecznego.

Niewątpliwie przedmiot regulacji prawnej prawa ubezpieczeń społecznych jest swoisty oraz odróżniający je od innych dziedzin prawnych, zwłaszcza cywilnego prawa ubezpieczeniowego z jednej strony oraz prawa administracyjnego z drugiej strony. Przy niewątpliwiej swoistości elementów przedmiotowych prawa ubezpieczeń społecznych trzeba także podkreślić związki tego prawa z różnymi innymi dziedzinami prawa, co jest bezpośrednim dowodem, że nie może ono być częścią jednej z tychże dziedzin. Trzeba w tym miejscu odesłać do prac badawczych zajmujących się relacjami prawa ubezpieczeń społecznych do prawa pracy (D. Dzienisiuk) czy też prawa ubezpieczeń społecznych do prawa administracyjnego¹⁰ (T. Zieliński, K. Antonów), zwłaszcza w zakresie organizacyjnego prawa ubezpieczeń społecznych, procesu stosowania prawa (k.p.a.) czy włączania ZUS do działań publicznej administracji świadczącej. Daje się spotkać analizy dotyczące elementów przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych w kontekście procesu cywilnego (K. Antonów, A. Jabłoński¹¹), ale już bardzo rzadko w kontekście części ogólnej prawa cywilnego. Definiowanie przed-

⁹ K. Antonów, *op. cit.*, s. 657, zauważa, że choć zobowiązania prawa ubezpieczeń społecznych odbiegają od modelu zobowiązania cywilnoprawnego, to nie pozbawia to relacji prawnych ubezpieczeń społecznych charakteru obligacyjnego, gdyż stosunki zobowiązaniowe nie stanowią autonomicznej domeny jednej gałęzi prawa (cywilnego), lecz występują także jako inne stosunki (pracy, opieki zdrowotnej, podatkowe czy właśnie ubezpieczeń społecznych).

¹⁰ T. Zieliński, *Stosunek prawa pracy do prawa administracyjnego*, Warszawa 1977.

¹¹ K. Antonów, A. Jabłoński, B. Suchacki, J. Witkowski, *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowania odrębne w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych. Komentarz*, red. K. Antonów, A. Jabłoński, Warszawa 2014.

miotu prawa ubezpieczeń społecznych z perspektywy prawa konstytucyjnego (K. Ślebzak) pokazuje z kolei, że istnienie oraz zakres prawa ubezpieczeń społecznych są wyborem prawodawcy, który może zrealizować konstytucyjne normy programowe w zakresie prawa do zabezpieczenia społecznego z pominięciem metody ubezpieczenia¹².

3. Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych identyfikowany przez ustawowy katalog ryzyk socjalnych

Przedmiotem prawa ubezpieczeń społecznych są określone przez ustawodawstwo zdarzenia losowe, jako normatywne przyczyny, oraz sposoby i zakres udzielania ochrony osobom ubezpieczonym dotkniętym przez skutki owych zdarzeń losowych¹³. Dotychczas w literaturze prawa ubezpieczeń społecznych Zieliński zastanawiał się, czym jest zakres przedmiotowy ubezpieczeń społecznych, uznając, że nie można go sprowadzić tylko do zdarzeń ubezpieczeniowych (ryzyk losowych), których zaistnienie powoduje powstanie prawa do świadczeń, ale należy uwypuklać potrzeby, które mają źródło w wymienionych wyżej świadczeniach¹⁴. Na gruncie szeroko rozumianego prawa ubezpieczeniowego W. Warkalło odróżniał przedmiot stosunku ubezpieczeniowego rozumiany jako świadczenie od przedmiotu prawa ubezpieczeniowego rozumianego jako dobra osobiste¹⁵. Odkrywanie przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych z perspektywy ryzyka nawiązuje do tego ujęcia, gdyż identyfikuje przedmiot z konkretną ochroną przed ryzykiem ubezpieczeniowym, na czym polega główne dobro ubezpieczonego. Specyfikacja szczegółowego katalogu przedmiotów prawa ubezpieczeń społecznych może być jednak dyskusyjna.

Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych¹⁶ dokonuje podziału ubezpieczeń społecznych według czterech podstawowych ryzyk: emerytalnego, rentowego, chorobowego (w zakresie utraty wynagrodzenia), wypadkowego. Nawiązując do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 23 marca 2006 r.¹⁷, trzeba przyjąć, że wszystkie te rodzaje ubezpieczeń społecznych traktuje się rozłącznie, co daje podstawę do wyróżnienia czterech pod-

¹² Por. K. Ślebzak, *Ochrona emerytalnych praw nabytych*, Warszawa 2009, s. 208 i n.

¹³ Przykładowo I. Jędrasik-Jankowska, *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*, Warszawa 2018, s. 273, podobnie przyjmuje, że w ujęciu ustawy choroba ma być tylko przyczyną chronionego skutku (ryzyka), a nie samym ryzykiem.

¹⁴ Por. T. Zieliński, *Ubezpieczenia...*, s. 60–61.

¹⁵ Przyjmował on, że przedmiotem prawnego stosunku ubezpieczenia jako stosunku obligacyjnego jest świadczenie, tj. zachowanie, którego można domagać się od dłużnika, natomiast przedmiotem ubezpieczenia osobowego, do których zalicza ubezpieczenia społeczne, są dobra osobiste człowieka, jego prawa niemajątkowe. W. Warkalło, *Prawo ubezpieczeniowe. Zarys wykładu i materiały normatywne*, Warszawa 1974, s. 35. Pomiędzy przedmiotem stosunku prawnego a przedmiotem ubezpieczenia zachodzi zdaniem tego autora korelacja, ale bliżej jej nie precyzował. *Ibidem*, s. 34.

¹⁶ Dz.U. z 2017 r., poz. 1778 z późn. zm.

¹⁷ III UZP 2/06, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych” 2007, nr 1–2, poz. 20.

stawowych przedmiotów prawa ubezpieczeń społecznych. Przedmiotem prawa ubezpieczeń społecznych jest regulacja ochrony finansowej osób fizycznych jako ubezpieczonych w razie utraty wynagrodzenia z powodu choroby i macierzyństwa, wypadku przy pracy, trwałej lub przejściowej niezdolności do pracy. Odrębny charakter przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych wynika z ryzyka emerytalnego, które przy współcześnie liberalnym podejściu do metody ubezpieczenia w prawie nie łączy nabycia prawa do emerytury z utratą zdolności do pracy oraz zarobków z nią związanych. Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych *sensu stricto* należałoby wiązać z czterema rodzajami ubezpieczeń społecznych, czyli w sensie przedmiotowym typami – emerytalnym, rentowym, chorobowym oraz wypadkowym – zobowiązań ubezpieczeniowych do udzielania ochrony na podstawie składki odpowiednio: emerytalnej, rentowej, chorobowej oraz wypadkowej. Można jednak przyjąć szersze ujęcie przedmiotów ubezpieczenia społecznego ze względu na wyszczególnienie prawne ryzyka, przed którym chroni ubezpieczonych instytucja ubezpieczeniowa. Przedmiot takiej ochrony wyznaczany jest w prawie poprzez określony typ zdarzenia losowego, z którym wiązany jest zdefiniowany przez prawo rodzaj świadczenia. Przedmiot poszczególnych rodzajów ubezpieczeń społecznych jest zatem głębiej zróżnicowany przez prawo, niż to wynika z nazwanych przez prawo rodzajów ubezpieczeń społecznych.

W ramach ubezpieczeń rentowych udziela się ochrony odrębnie przed ryzykiem niezdolności do pracy, ryzykiem braku samodzielnej egzystencji czy też ryzykiem śmierci żywiciela rodziny. Dlatego w literaturze przyjęty jest pogląd o odrębności tychże ryzyk w ramach ubezpieczenia rentowego¹⁸, z czego należałoby czynić uszczegółowienia oraz wyliczenia stosowanych przedmiotów ochrony w polskich ubezpieczeniach społecznych. Można się zastanawiać nad rozróżnieniem prawnym ryzyka sierociego oraz ryzyka wdowiego z uwagi na przesłanki nabycia renty rodzinnej, które w inny nieco sposób definiują zdarzenie losowe tudzież kwalifikację prawną podmiotu uprawnionego do renty rodzinnej. W przypadku renty szkoleniowej przyjmuje się pogląd, że jest to typ renty z tytułu niezdolności do pracy, co wynika z treści przepisu art. 3 ust. 2 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych, jak również braku konieczności składania formalnego wniosku w sprawie nabycia tego świadczenia¹⁹. Takie wytłumaczenie może być wystarczające dla ustalania przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych, ale na pewno nie przedmiotu ubezpieczeń społecznych, dla którego nie mają większego znaczenia kwestie formalne, a typ ryzyka w sytuacji socjalnej, który jest przedmiotem regulacji prawnej.

W ramach doktrynalnych podziałów należałoby rozłączyć również przedmioty ubezpieczeń chorobowych, do których zaliczyć trzeba ryzyko chorobowe i ryzyko macierzyńskie, oraz pozostałe ryzyka niemożliwości pracy. Ryzyko chorobowe jako przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych obejmuje nie tylko chorobę w rozumieniu prawnym (choroba skutkująca niezdolnością do pracy albo sy-

¹⁸ I. Jędrasik-Jankowska, *op. cit.*, s. 336–352.

¹⁹ K. Antonów, B. Suchacki, *Praktyczne aspekty ustalania prawa do renty szkoleniowej*, [w:] *Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej*, red. A. Świątkowski, Kraków 2015, s. 699.

tuacja z nią zrównana), ale także, według poglądów niektórych autorów, rozszerzenie zakresu ryzyka chorobowego o sytuacje zmniejszonej sprawności do pracy, przerwy w pracy w związku z urodzeniem dziecka czy też konieczności opieki nad dzieckiem lub innym chorym członkiem rodziny²⁰. Wszystkie te ryzyka cechuje utrata zarobków z powodu przejściowej niemożliwości świadczenia zatrudnienia lub prowadzenia działalności gospodarczej. Spośród nich odrębność prawną zyskuje ryzyko macierzyństwa²¹, z którym wiąże się prawo do zasiłku macierzyńskiego, czy też ryzyko przerwy w pracy z powodu opieki nad członkiem rodziny. Zauważalne są niejednolitość zasad korzystania z ochrony w związku z macierzyństwem w porównaniu do ochrony udzielanej w razie zajścia ryzyka choroby²², jak również problem definiowania przedmiotu ochrony ubezpieczeniowej w związku z macierzyństwem w przypadku uprawnionych ojców. Rozszerzenie uprawnień do zasiłku macierzyńskiego dla ojców, polegające na ukształtowaniu tych uprawnień jako prawa pierwotnego, własnego w razie śmierci matki lub porzucenia przez nią dziecka, R. Babińska uznaje za zgodne z koncepcją ochrony ubezpieczeniowej na wypadek wystąpienia ryzyka ubezpieczeniowego²³. Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych staje się przez to rozszerzony zarówno w zakresie podmiotowym, jak i przedmiotowym. Zauważa się, że pod nazwą „zasiłek macierzyński” mamy różne w istocie zasiłki o odmiennych celach. Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych w zakresie rozwiązań ubezpieczeniowych przewidzianych w związku z urodzeniem dziecka dotyczy zasadniczo rodzicielstwa, ale też zostaje poszerzony o konieczność godzenia pracy z obowiązkiem opieki i pielęgnacji nad niemowlęciem przez osoby niebędące rodzicami²⁴. Takie określenie jednego z ważnych przedmiotów prawa ubezpieczeń społecznych rodzi dysonans związany z włączeniem do ubezpieczenia chorobowego²⁵.

W ramach istniejących w prawie klasyfikacji ryzyk spotyka się ryzyko bezrobocia czy też ryzyko nagłych wydatków. Nie stanowią one w Polsce przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych, gdyż ochrona przed tymi ryzykami jest sytu-

²⁰ I. Jędrasik-Jankowska, *op. cit.*, s. 273–280.

²¹ R. Pacud, *Składka a świadczenie w ubezpieczeniu społecznym macierzyństwa de lege lata i de lege ferenda*, [w:] *Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej*, red. A. Świątkowski, Kraków 2008, s. 81–97.

²² R. Pacud, *Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z 11 lipca 2017 r. – Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych, I UK 295/16*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2018, nr 7–8.

²³ R. Babińska-Górecka, *Ewolucja funkcji zasiłku macierzyńskiego (uwagi na tle ostatnich zmian przesłanek nabycia prawa do zasiłku macierzyńskiego dla ubezpieczonego ojca dziecka)*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 11, s. 13.

²⁴ *Ibidem*, s. 14.

²⁵ Por. G. Uścińska, *Ryzyko jako przesłanka ochrony w systemie zabezpieczenia społecznego*, „Polityka Społeczna” 2013, nr 11–12, s. 6. Prawidłową identyfikację przedmiotu stosunku prawnego utrudnia dostrzegany w doktrynie problem rozciągania funkcji i celu świadczeń macierzyńskich wydłużonych ponad okres połogu. Zdaniem B. Wagner takie świadczenia ubezpieczeniowe są bliższe świadczeniom rodzinnym niż chorobowym. B. Wagner, *Z problematyki równości w ubezpieczeniach społecznych*, [w:] *Aksjologiczne podstawy prawa pracy i ubezpieczeń społecznych*, red. M. Skapski, K. Ślęzak, Poznań 2014, s. 240.

wana poza metodą ubezpieczeniową. Zachodzą jednak powiązania przesłankowe ryzyka wdowiego z brakiem „niezbędnych źródeł utrzymania”²⁶, co odnosi się głównie do łączonej ochrony przed śmiercią żywiciela oraz brakiem pracy. Można się zastanawiać, czy nie została określona w prawie ochrona przed ryzykiem pielęgnacyjnym (zredukowane w Polsce do dodatku do emerytury lub renty). W Polsce, w przeciwieństwie do Niemiec, prawo nie gwarantuje ochrony ubezpieczeniowej ze względu na wysoki stopień niesamodzielnności, w którym osoby muszą ponosić koszt nabycia opieki, w tym skorzystania z opieki stacjonarnej. Niemieckie ubezpieczenie pielęgnacyjne znosi nierówność pomiędzy emerytami zdolnymi do samodzielnej egzystencji a takimi, którzy wymagają pomocy w codziennej higienie, przygotowaniu posiłków czy też aplikowaniu leków lub wstawaniu²⁷.

4. Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych z perspektywy nauki o stosunkach prawnych

Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych określać się będzie na drodze różnych sposobów poznawania i pojmowania prawa ubezpieczeń społecznych, korzystając z wypowiedzi doktryny i judykatury, której zadaniem jest nie tylko ustalenie sposobów stosowania tych przepisów *in concreto* oraz *in abstracto*, ale także przeprowadzanie niezbędnych albo użytecznych uogólnień bądź systematyk. Ostatecznie różnić będą się definicje przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych pojmowane z perspektywy prawa współczesnego w działaniu od ujmowanych z perspektywy ponadczasowych modeli teoretycznoprawnych wypracowanych w nauce prawa ubezpieczeń społecznych. Korzystając z tego ostatniego ujęcia, warto zastanowić się, czym jest przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych z perspektywy nauki o stosunkach prawnych²⁸.

Przedmiotem prawa ubezpieczeń społecznych są zbiory norm prawnych, które określają warunki prawne ochrony ubezpieczeniowej udzielanej ubezpieczonym na wypadek zachodzenia ryzyk socjalnych przez instytucję ubezpieczeniową, a w przypadku ich wystąpienia prawa do świadczeń realizowanych za pomocą metody ubezpieczeniowej. Zakreślenie przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych staje się bardziej czytelne przy wyróżnianiu sytuacji prawnych podmiotów powiązanych przez zobowiązania wynikające z prawa ubezpieczeń społecznych. Wskazywanie, kim jest instytucja ubezpieczeniowa, która udziela tej ochrony, jest w polskim porządku prawnym nieoczywiste, lecz wykracza poza ramy niniejszego opracowania²⁹.

²⁶ Por. A. Wypych-Żywicka, *Problem bezrobocia w świetle renty rodzinnej*, [w:] *Rola prawa pracy i ubezpieczeń społecznych w przeciwdziałaniu bezrobociu*, Gdańsk 2005, s. 137.

²⁷ A. Przybyłowicz, *Ubezpieczenie pielęgnacyjne w Republice Federalnej Niemiec*, Warszawa 2017, s. 35.

²⁸ K. Antonów, *op. cit.*, s. 656, przyjmuje, że kryterium wyodrębnienia prawa zabezpieczenia społecznego stanowi przedmiot regulacji, tj. stosunki prawne.

²⁹ Odpowiedź na pytanie, kto udziela ochrony ubezpieczeniowej, wymaga innych kwalifikacji wypracowanych na gruncie prawa administracyjnego czy też prawa finansowego, z czym ostatecz-

Ogólny stosunek prawny stanowi realizację normy prawnej pomiędzy dwoma jej adresatami (stronami stosunku prawnego), którzy wyłącznie na podstawie tej normy oraz na podstawie własnych kompetencji realizują względem siebie obowiązki odpowiadające uprawnieniu, którego jedna strona może żądać od drugiej. W stosunkach prawnych z zakresu ubezpieczeń społecznych strony nie mogą określać treści stosunku prawnego (prawo publiczne), choć w pewnym zakresie przysługuje im wolność do kształtowania stanu faktycznego, z którego wynika treść stosunku prawnego. Klasyczny stosunek prawny ubezpieczenia społecznego ma charakter trójstronny, obejmujący działania ubezpieczyciela (ZUS), działania płatnika, który finansuje składki razem z ubezpieczonym, oraz pozycję prawną ubezpieczonego. Modelowe ujęcie współczesnego prawa ubezpieczeń społecznych pozwala jednak dostrzegać rodzajowe przedmioty dwóch stosunków prawnych – inny dla składkowych stosunków prawnych, do których należy określony typ składki ubezpieczeniowej, a inny dla ochronno-świadczeniowych stosunków prawnych. Przedmiotem tych ostatnich są ekspektatywy ubezpieczeniowe przekształcające się w prawo do świadczenia po spełnieniu warunków formalnych do jego uzyskania. Badania przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych od lat bywały prowadzone z perspektywy przedmiotu stosunków prawnych. Przedmiot ten określać może bowiem także rodzaje stosunków prawnych z zakres ubezpieczeń społecznych. W klasycznym ujęciu E. Modlińskiego, które wyznaczało sposób myślenia o prawie ubezpieczeń społecznych, zakładano istnienie podstawowego stosunku ubezpieczenia społecznego oraz stosunków pochodnych. Autor ten zaliczył do stosunków istniejących pomiędzy instytucją ubezpieczeniową a ubezpieczonym pracownikiem wszystkie stosunki w ramach ubezpieczenia na wypadek: choroby, macierzyństwa, ubezpieczenia emerytalno-rentowego, istniejące w relacji do ubezpieczonego oraz każdego z uprawnionych do świadczenia członków rodziny ubezpieczonego³⁰. Przed wystąpieniem ryzyka ubezpieczeniowego uznawał je za część stosunku ubezpieczenia społecznego, a po jego nastąpieniu zaliczał do stosunków pochodnych. W przypadku ubezpieczeń emerytalno-rentowych stosunki pochodne mogły już istnieć bez stosunku podstawowego³¹. Zróżnicowanie przedmiotów prawa ubezpieczeń społecznych, rozłączność rodzajów ubezpieczeń społecznych, jak również związki zachodzące między świadczeniem ubezpieczeniowym a okresem

nie słabo sobie radzi doktryna prawa ubezpieczeń społecznych ograniczona do publicznoprawnych siatek pojęciowych. *De lege lata* ZUS gromadzi składki w ramach Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (FUS), a pozostając dysponentem FUS, jest organizacyjnie odrębny od państwa. FUS pozostaje w wypowiedziach doktryny bardziej elementem finansów publicznych niż funduszem prowadzonym dla wspólnoty ryzyka, która oddaje składki na pokrycie następstw zdarzeń losowych. Wydaje się dziś, że instytucja ubezpieczeniowa jest jedna, lecz działa równolegle w trzech osobach, z których każda pełni inną funkcję. Pozostałe ustalenia tej kwestii zob. R. Pacud, *Stosunki prawne ubezpieczenia emerytalnego*, Warszawa 2011, s. 416–418.

³⁰ E. Modliński, *Podstawowe zagadnienia prawa ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 1968, s. 191–193.

³¹ Jak wskazywał, po ustaniu stosunku pracy jako przesłanki istnienia podstawowych stosunków ubezpieczenia społecznego, trójpodmiotowa konstrukcja tych ostatnich ulegała zmianie, bo pozostawały w mocy tylko dwustronne stosunki pochodne. *Ibidem*, s. 204.

składkowym dezaktualizują teorię podstawowego stosunku prawnego ubezpieczenia społecznego, a także wymagają traktowania tzw. stosunków pochodnych jako stosunków prawnych stanowiących część stosunku prawnego ubezpieczenia emerytalnego, stosunku ubezpieczenia chorobowego, stosunku ubezpieczenia rentowego oraz stosunku ubezpieczenia wypadkowego. Pokazuje to rangę badań przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych także w kontekście abstrakcyjnych stosunków prawnych, dla których należy zrewidować zastane teorie.

Normy prawa ubezpieczeń społecznych powinny być uznawane za źródło powstawania zobowiązań składkowych i zobowiązań ochronno-świadczeniowych jako dwóch odrębnych, lecz powiązanych ze sobą typów zobowiązań ubezpieczeniowych, które dobrze wyznaczają rodzajowy przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych. Zobowiązania te według różnych opinii przedstawicieli doktryny mogą mieć jednoznacznie publicznoprawny charakter albo jedynie dominujący publicznoprawny charakter z cechami publicznoprawnymi i prywatnoprawnymi. Już samo wyodrębnianie ekspektatyw ubezpieczeniowych świadczy o zbliżeniu do tego drugiego ujęcia w charakterystyce przedmiotu stosunków prawnych ubezpieczeń społecznych.

5. Zakończenie

Do literatury prawniczej przenikają opracowania z zakresu polityki społecznej, w których wprowadza się podział na stare i nowe ryzyka socjalne³². Te pierwsze są określane przez akty prawa międzynarodowego, jednakże nie wszystkie stanowią zestaw przedmiotów prawa ubezpieczeń społecznych. Przedmiotem prawa ubezpieczeń społecznych są regulacje ubezpieczeniowe w zakresie ochrony przed dożyciem wieku emerytalnego, niezdolnością do pracy, śmiercią żywiciela, czasową niezdolnością do pracy lub niemożnością jej świadczenia, wypadkiem przy pracy i chorobą zawodową. Poza przedmiotem prawa ubezpieczeń społecznych znajduje się jednak obecnie ochrona socjalna w związku z niedostatkiem dochodu w rodzinie, niezdrowiem i bezrobociem, które stanowią przedmiot stosunków zabezpieczenia społecznego. Z kolei nowe ryzyka socjalne, przed którym stają ludzie w trakcie swojego życia w rezultacie zmian społeczno-gospodarczych towarzyszących transformacji w kierunku społeczeństwa postindustrialnego, stanowią wyzwanie dla prawa ubezpieczeń społecznych³³.

Zakres przedmiotowy może ulegać zmianie z uwagi na dokonujące się nowelizacje i reformy prawa, ale przedmiot może być różnie bądź nawet zmiennie postrzegany przy udziale doktryny oraz judykatury, które określają koncepcje doktrynalne obowiązujące w prawie ubezpieczeń społecznych. Współczesne określanie przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych, uwzględniające element prawa w działaniu (*law in action*), wymaga podkreślenia, że chodzi w nim

³² Z. Czepulis-Rutkowska, *Nowe ryzyka socjalne*, „Polityka Społeczna” 2013, nr 11–12, s. 9 i n.; R. Babińska-Górecka, *op. cit.*, s. 13.

³³ B. Godlewska-Bujok, *Ryzyko niepewności i wykluczenia*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2008, nr 8, s. 3–4.

o ochronę ubezpieczeniową polegającą na wcześniejszym nabywaniu ekspektatyw ubezpieczeniowych w oparciu o składki finansowane przez ubezpieczonych oraz osoby trzecie zgłaszające je do ubezpieczenia, przy określonym udziale państwa w przypadku niedoboru ubezpieczeniowych źródeł finansowania. Zmiana zakresu podmiotowego oraz przedmiotowego ryzyka macierzyńskiego przez określanie uprawnień socjalnych ojców w związku z urodzeniem dziecka jest efektem rozwoju prawa ubezpieczeń społecznych, który uwzględnia takie tendencje. *De lege ferenda* takim przedmiotem prawa ubezpieczeń społecznych mogą się stać składki i świadczenia z zakresu ubezpieczeń pielęgnacyjnych.

Przedmiot prawa ubezpieczenia społecznego należy identyfikować albo z określonym dobrem ubezpieczonego, jakim jest istnienie ustawowej ochrony ubezpieczeniowej w ramach prawnej konstrukcji ryzyka ubezpieczeniowego, albo z przedmiotem stosunków z zakresu prawa ubezpieczeń społecznych. W tym drugim ujęciu chodziłoby o zobowiązania składkowe oraz zobowiązania ochronno-swiadczeniowe zdefiniowane przez badaną gałąź prawną. W takim kontekście nawiązujemy do przedmiotu abstrakcyjnych stosunków prawnych ubezpieczeń społecznych. Przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych ma swoje cechy, których charakterystykę pozostawiono poza ramami opracowania, jednakże z przyjmowanych ustaleń wynika, że powinien on uwzględniać rolę składek, tak jak to sugerował C. Jackowiak, oraz wychodzić poza tradycyjny związek z pracą dostrzegany w przytoczonej we wprowadzeniu definicji Szuberta. W oderwaniu od tego wymogu łączenia składki ze świadczeniem socjalnym liczba przedmiotów w prawie ubezpieczeń społecznych szybko zrównuje się z liczbą prawnie zdefiniowanych świadczeń ochronnych oraz odpowiada ich rodzajom.

Należy stwierdzić, że przy postrzeganiu przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych trzeba nie tylko dostrzegać zakres przedmiotowy, ale też mieć na uwadze zakres podmiotowy ubezpieczeń społecznych, który określa, komu przysługują określonego rodzaju ochrona przed ryzykiem oraz świadczenia w przypadku jego zajścia. Dlatego w definicji przedmiotu prawa ubezpieczeń społecznych bardziej zasadne są odwołania do przedmiotu stosunków prawnych z zakresu ubezpieczeń społecznych, a nie tylko katalogu ryzyk socjalnych, przed którym stosowana jest ochrona ubezpieczeniowa, czy też definicji odnoszących się do przedmiotu ubezpieczeń społecznych. Przedmiotem prawa ubezpieczeń społecznych są unormowania prawne ochrony ubezpieczeniowej wobec określonych ryzyk socjalnych dla konkretnych grup osób podlegających temu prawu, ale też trzeba dostrzegać w nim unormowania zobowiązań składkowych. Dlatego przedmiot prawa ubezpieczeń społecznych należałoby odnieść do świadczeń, które są finansowane przez ubezpieczonych oraz płatników ubezpieczeń (składki jako dobro wspólnoty ubezpieczeniowej), a także do ochrony realizowanej przez jedną ogólną instytucję publiczną zorganizowaną dla wszystkich ubezpieczonych (ZUS) lub odrębną instytucję zorganizowaną do grupy branżowej (KRUS) poprzez gwarantowanie wypłat dla wszystkich ubezpieczonych, a w poszczególnych przypadkach przyznawanie i wypłacanie świadczeń ubezpieczeniowych osobom, których sytuacja wpisuje się w prawną definicję ryzyk ubezpieczeniowych (dobro ubezpieczonego).

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, Dz.U. z 2017 r., poz. 1778 z późn. zm.

Orzecznictwo

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 23 marca 2006 r., III UZP 2/06, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych” 2007, nr 1–2, poz. 20.

Opracowania

- Antonów K., Jabłoński A., Suchacki B., Witkowski J., *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowania odrębne w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych. Komentarz*, red. K. Antonów, A. Jabłoński, Warszawa 2014.
- Antonów K., Suchacki B., *Praktyczne aspekty ustalania prawa do renty szkoleniowej*, [w:] *Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej*, red. A. Świątkowski, Kraków 2015.
- Babińska-Górecka R., *Ewolucja funkcji zasiłku macierzyńskiego (uwagi na tle ostatnich zmian przesłanek nabycia prawa do zasiłku macierzyńskiego dla ubezpieczonego ojca dziecka)*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2015, nr 11.
- Czepulis-Rutkowska Z., *Nowe ryzyka socjalne*, „Polityka Społeczna” 2013, nr 11–12.
- Dzienisiuk D., *Prawo pracy a prawo ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 2016.
- Godlewska-Bujok B., *Ryzyko niepewności i wykluczenia*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2008, nr 8.
- Jackowiak C., *Prawo pracy*, t. 2, cz. 2, Poznań 1964.
- Jędrasik-Jankowska I., *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*, Warszawa 2018.
- Modliński E., *Podstawowe zagadnienia prawa ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 1968.
- Opalek K., *Problemy metodologiczne nauki prawa*, Warszawa 1962.
- Pacud R., *Głosa do wyroku Sądu Najwyższego z 11 lipca 2017 r. – Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych*, I UK 295/16, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2018, nr 7–8.
- Pacud R., *Składka a świadczenie w ubezpieczeniu społecznym macierzyństwa de lege lata i de lege ferenda*, [w:] *Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej*, red. A. Świątkowski, Kraków 2008.
- Pacud R., *Stosunki prawne ubezpieczenia emerytalnego*, Warszawa 2011.
- Prawo pracy i ubezpieczeń społecznych*, red. K.W. Baran, Warszawa 2015.
- Przybyłowicz A., *Ubezpieczenie pielęgnacyjne w Republice Federalnej Niemiec*, Warszawa 2017.
- Rot H., *Jedność i podziały systemu prawa socjalistycznego*, Wrocław 1971.
- Szubert W., *Ubezpieczenie społeczne. Zarys systemu*, Warszawa 1987.
- Ślebzak K., *Ochrona emerytalnych praw nabytych*, Warszawa 2009.
- Uścińska G., *Ryzyko jako przesłanka ochrony w systemie zabezpieczenia społecznego*, „Polityka Społeczna” 2013, nr 11–12.
- Wagner B., *Z problematyki równości w ubezpieczeniach społecznych*, [w:] *Aksjologiczne podstawy prawa pracy i ubezpieczeń społecznych*, red. M. Skąpski, K. Ślebzak, Poznań 2014.
- Warkałło W., *Prawo ubezpieczeniowe. Zarys wykładu i materiały normatywne*, Warszawa 1974.
- Wypych-Żywicka A., *Problem bezrobocia w świetle renty rodzinnej*, [w:] *Rola prawa pracy i ubezpieczeń społecznych w przeciwdziałaniu bezrobociu*, Gdańsk 2005.
- Zieliński T., *Stosunek prawa pracy do prawa administracyjnego*, Warszawa 1977.
- Zieliński T., *Ubezpieczenie społeczne pracowników*, Warszawa–Kraków 1994.

THE SUBJECT OF SOCIAL INSURANCE LAW

Abstract: The subject of social insurance law has a thematic scope, which can be variously defined and thus not uniformly used in jurisprudence. The subject of social insurance law should be distinguished from the subject of social insurance. In the definition of the subject of social insurance law, the role of contributions that distinguish insurance systems from social security sys-

tems needs to be taken into account. Apart from the contributions, the number of subjects in the social insurance law equates with the number of legally defined benefits. The thematic scope of the subject of social insurance law should be determined according to the catalog of social risks secured by social insurance law. While noting the subject of insurance law in the context of diversified rights of certain categories of entities, the subject of social insurance law should be combined with the subject of abstractive legal relations in the field of social insurance. Therefore, the subject of social insurance law is the corresponding contributory obligation and protection obligations in the scope of social risk defined by this branch of law.

Keywords: SOCIAL INSURANCE, SOCIAL RISK, CONTRIBUTORY OBLIGATION, INSURANCE PROTECTION OBLIGATION